

James P. Niessen:

Könyvtárközi kölcsönzés és megosztott állománygyarapítás az amerikai egyetemi könyvtárakban

Előadásomat egy megjegyzéssel szeretném kezdeni. Bár az amerikai könyvtári gyakorlat számos megoldása és több szabványa követőkre talált Magyarországon, nem szándékom, hogy fenntartás nélkül ajánljam valamennyit és nem tételezem fel, hogy azok mindegyike megoldást kínál a Közép-Európában jelentkező megterhelő problémákra. Az amerikai megfontolások és megoldások nagy része a mi sajátos körülményeinkből fakad. Mégis feltételezem, hogy vannak közös gondjaink, s a magam részéről nagyon szeretném megismerni ezeket a hasonlóságokat és különbségeket.

A könyvtárközi együttműködésnek nagy hagyománya van az Egyesült Államokban. A nagyobb szakrendszerek, mint például a Dewey-féle Tizedes Osztályozás, vagy a Kongresszusi Könyvtár osztályozása közel száz éves, s a Kongresszusi Könyvtár tárgyszó jegyzéke sem sokkal fiatalabb. Ezek tették lehetővé a szabványos katalóguscédula előállítását és széles körű elterjedését. Később a katalóguscédulák anyagát facsimile kiadásként megjelentették a 700 kötetes nyomtatott katalógusban a National Union Catalog c. kiadványban (az amerikai könyvtárosok körében Mansell-nek nevezett kiadványban). A cédulák facsimile kiadásán megjelölt lelőhelyek biztosították az első relatíve hatékonyan hasznosítható alapot a széles körű könyvtárközi kölcsönzés számára.

Erre a hagyományra alapozva fejlődött ki és erősödött meg a könyvtárosok körében a vonzalom a könyvtárközi együttműködésre. Ez a vágy azonban meglehetősen ellentétben áll az amerikai felsőoktatás struktúrájával és működésének módjával. A professzorok nem csak a kézikönyvek és a kötelező olvasmányanyag miatt építenek a könyvtárra, hanem egyfajta „laboratórium”-ként is, amely mind a hallgatók, mind az oktatók számára lehetővé teszi a komoly kutatást primér forrásokban és a szakirodalomban. Ahhoz, hogy az oktatási időszak szoros időkeretén belül a kutatómunka is elvégezhető legyen, a hallgatók és az oktatók egyaránt elvárják, hogy a kívánt anyagot megtalálják a helyi gyűjteményben. Ebből fakad, hogy egy egyetem minőségét, presztizsét és a neves professzorok megtartásának potenciális lehetőségét könyvtárának nagyságával mérik. 1932 óta, az Association of Research Libraries (ARL) <http://www.arl.org>, azaz az Amerikai Tudományos Könyvtárak Szövetségének megalakulása óta, a tagkönyvtárakat a gyűjteményük és a költségvetésük nagysága szerint rangsorolják. Az ARL a gyűjtemények mérési szisztémájának kialakításával az együttműködést ösztönzi, de a nagyság és teljesség terén versenyt hirdet az elsőségért.

Az amerikai felsőoktatás gazdagsága a 2. világháborút követő két évtizedben egyaránt lehetővé tette rendszerének kiterjesztését és a könyvtári filozófia belső ellentmondásának feloldását. Mind a bibliográfiai számbavétel, mind pedig az állománygyarapítás terén létrejött az együttműködés (az 1950-es években a Farmington terv végrehajtása nagyszámú külföldi kiadványhoz juttatott arra specializálódott intézményeket), de az egyes könyvtárak képesek voltak arra is, hogy sok területen kitűnő saját gyűjteményt hozzanak létre. Sok egyetem és főiskola indított el új szakokat, új programokat, miközben más, nagyobb egyetemek jelentősen kiterjesztették kutatási tevékenységüket és kiemelkedő idegennyelvű – többek között magyar nyelvű – gyűjteményeket hoztak létre. (Pl. az Indiana Egyetemen, ahol én a doktori programban vettem részt, szinte a teljes magyar nyelvű anyag az 1950-es évektől kezdve érkezett.)

Az 1970-es években, a gazdasági stagnálás idején a könyvtárak költségvetésének megszorítása alternatív megoldásokat tett szükségessé. Az új technológiák kellő megoldást kínáltak: ebben az évtizedben a MARC rekord és az OCLC drámaian felgyorsította a megosztott katalógizálás és a könyvtárközi kölcsönzés fejlődését. Az 1980-as és 1990-es években az időszaki kiadványok árának emelkedése sok könyvtárat arra kényszerített, hogy megszüntesse az előfizetést, ennek következtében sok kiadó, hogy veszteségét pótolja, felemelte az árakat. Ezért a könyvtárak kénytelenek voltak a könyvek beszerzési keretét csökkenteni, hogy a megmaradt előfizetéseket fedezni tudják, ami viszont válságba sodorta a könyvkereskedelmet és a könyvek árának emelkedését idézte elő.

A „Monografikus és időszaki kiadványok költsége az ARL tagkönyvtáraiban 1986 és 1999 között” című táblázat (<http://www.arl.org/stars/arlstat/199982.html>) bemutatja, hogy az egy időszaki kiadvány címre eső költség sokkal gyorsabban nőtt, mint az egy monografikuséra eső. A könyvtárak gyorsabban fejlesztették az időszaki kiadványokra fordítandó költséget, mint a monografikusokéra, mivel egy folyóirat lemondása igen negatívan befolyásolta volna a gyűjteményi politikát. A „Beszerzés és az igények az ARL tagkönyvtárakban 1986 és 1999 között” című táblázat (<http://www.arl.org/stars/arlstat/1999t2.html>) azt mutatja, hogy a könyvtárak kevesebb folyóiratot vásároltak, mint könyvet, ezzel szemben drámaian megnőtt a könyvtárközi kölcsönzés mértéke. Tény, hogy az ARL tagkönyvtárak, amelyek a legjobban dotált egyetemi könyvtárak az országban, többet vesznek kölcsön, mint amennyit kölcsön adnak. A helyi kutatási igény felülmúlja a helyi forrásokat. A könyvtárak, hogy eleget tegyenek az igénynek, egyre nagyvonalúbban finanszírozzák a könyvtárközi kölcsönzést. Ez a helyzet a mi könyvtárunkban is. Nálunk minden évben szépen növekedett a beszerzési keret, de a könyvtárközi kölcsönzés még ennél is gyorsabban nő.

A könyvtárközi kölcsönzés automatizálása még inkább elősegítette ezt a tendenciát. Igaz ez a Texas Tech esetében, de még szélesebb körben is érvényes ez a trend. 1994-ben biztosítottuk a hozzáférést a FirstSearch adatbázisokhoz, közülük is a legjelentősebbhez, a WorldCat-hoz, amely lehetővé teszi az online megrendelést azokra a művekre vonatkozóan, amelyek a saját gyűjteményünkben nem voltak megtalálhatók. Így a könyvtárhasználók kéréseiket nem csak egy nyomtatvány kitöltésével nyújthatták be, hanem lehetőségük nyílt arra, hogy közvetlenül valamely FirstSearch adatbázis bibliográfiai leírását használják fel erre a célra. A szakreferens könyvtárosok a tanszékeinken széles körben propagálták a FirstSearch adatbázisokat. A FirstSearch használata oly mértékben megnőtt, hogy az OCLC reklámanyagában a Texas Tech-et külön bemutatta. A könyvtárközi kölcsönzés nagymértékben azért nőtt meg, mert drámai mértékben megnőtt az ismeretlen tételek felfedezésének lehetősége.

A növekvő bizalom a könyvtárközi kölcsönzés iránt a legtöbb problémát a könyvek esetében okozta. A könyvek kölcsönzésének költsége általában a könyvek árának a felét teszi ki, és a kikölcsönzött könyv kölcsönözhetetlenné válik a tulajdonos könyvtár és más könyvtárak számára is. Mivel a kutató könyvtárak (az ARL tagkönyvtárak) általában nagyobb periodika állománnyal rendelkeznek, mint a kisebb egyetemi könyvtárak, nagyobb arányban kölcsönöznek könyvet, mint cikkeket. Ennek következtében az egy tételre eső költségük is nagyobb. Az inflációt követő könyvbeszerzési keret csökkenésével a könyvtárak a könyvbeszerzési keretük nagyobb hányadát költik alaplívekre, mint speciális anyagokra, s így ez utóbbiak azután kevesebb könyvtárban állnak a használók rendelkezésére. A folyóiratcikkek fotómásolatban tehetők hozzáférhetővé faxon, vagy elektronikus fájlként, s az eredeti dokumentum hozzáférhetővé marad a helyi használat, illetve fotómásolat számára.

A könyvtárközi kölcsönzés növekvő használatát inkább forrásmegosztásnak kellene nevezni, mint megosztott állománygyarapításnak. A megosztott állománygyarapítás legáltalánosabb formája a kereskedelmi, fizetett adatbázisok közös hozzáférésére feljogosított könyvtári konzorcium. A gyűjtemény itt nem fizikai egységek együttese, ennél fogva megoszthatók anélkül, hogy a helyben működő professzorok vagy diákok számára hozzáférhetlenné válnának. Az elektronikus források konzorciós úton történt előfizetése valóban megosztott gyűjteményfejlesztés: olyan forrásokat tesz hozzáférhetővé, amelyeket a könyvtár csak a konzorcium segítségével tud fizetni.

A mi könyvtárunk a FirstSearch adatbázisokhoz egy bizonyos konzorciumon keresztül fér hozzá, számos más adatbázishoz egy másik konzorcium révén. Az ARL tagkönyvtárak legutóbbi felmérése szerint a válaszolás 705-a jelölte meg az elektronikus előfizetést, mint a megosztott állománygyarapítás leggyakoribb formáját.

Nehezebb pedig együttműködni a könyvállomány területén. Milyen eredményekről számolhatunk itt be? Az OhioLINK talán az egyik legimpresszionálóbb történet, valamint a Magyarországon leginkább alkalmazható modell. Az OhioLINK 74 egyetem és főiskola, valamint Ohio állam könyvtárából áll. Ohio az Egyesült Államoknak egy Magyarország méreteihez közel álló állama, amelynek területe és lakossága alig haladja meg a magyarországiét. Az OhioLINK használói köre 500.000 oktató, hallgató és alkalmazott, az együttes állomány 24 millió kötet. Az egyes könyvtárak a költségvetésük egy bizonyos hányadát olyan alapművek beszerzésére fordítják, amelyeket saját gyűjteményükben mindnyájan szükségesnek tartanak, de egymás közötti megállapodás szerint megosztják a gyűjtés felelősségét a kevésbé általánosan használat anyagok területén. A kulcskérdés, a közös katalógus közvetlen megrendelési lehetőséggel és egy futárszolgálattal, amely két napon belül teljesíti a kérést. Ez az, ami mind az oktatók, mind pedig a résztvevő intézmények számára elfogadhatóvá teszi ezt a formát.

Kissé hasonló, de újabb megoldás, amely lehetővé teszi, hogy a használó által kezdeményezett kölcsönzés egy megosztott (Z39.50 alatt működő) online katalógusból történjék. Ezek a C.I.C. könyvtárak (Committee for Institutional Cooperation), vagy ahogy nevezik, a Tíz Nagy, azaz a Big Ten. A C.I.C. konzorciumnak két jellemző vonása van: az egyik, hogy a tagkönyvtárak meglehetősen hasonlóak méretükben és oktatási profiljukban, valamint hogy a konzorcium már funkciók vonatkozásában is tart fenn együttműködést, nem csak a könyvtárak területén. Az OhioLINK-től eltérően C.I.C. korlátozott mértékben működik együtt a könyvállomány fejlesztésében és földrajzilag jóval szétszórtabb, mint az OhioLINK tagjai.

A Triangle Research Library Network (TRLN), amely négy North Carolina-i egyetemi könyvtárból áll (Duke, University of North Carolina at Chapel Hill, North Carolina State, and North Carolina Central University) szintén impresszionáló együttműködést alakított ki. Az intézetek hasonlósága, földrajzi közelsége és az a tény, hogy közülük hárman azonos könyvterjesztővel megállapodást kötöttek, biztosítja a sikert. Legutóbb, két különböző kezdeményezésre a TRLN szakreferensei és a floridai egyetemi könyvtárak egy csoportja felosztotta egymás között az egyes szakterületek gyűjtésének felelősségét. A kezdeményezésről szóló beszámolók hangsúlyozzák a földrajzi közelség jelentőségét, amely a siker záloga, mivel az érdekelt egyetemi szakok képviselői és a könyvtárosok sokkal könnyebben konzultálhatnak egymással a célok és a beszerzési politikai kialakításakor, és a könyvek szállítása sokkal kevesebb időt igényel és olcsóbb, mint nagyobb távolságok esetében. Texasban, ahonnan én jövök, ez a helyzet.

Az idegennyelvi tanulmányok, valamint a speciális szakterületek oktatása különösen szükségessé teszi a források megosztását és a megosztott állománygyarapítás kialakítását ezeken a területeken. Mint már említettük, a könyvek beszerzésére fordítható keret csökkent, ennek következtében sok könyvtárban visszaesett az idegennyelvű anyag beszerzése. Minél kevesebb ilyen könyv jut el az észak-amerikai könyvtárakba, annál inkább megnő a veszélye annak, hogy egy könyvtár sem szerzi be ezeket a műveket, s így könyvtárközi kölcsönzés keretében sem lesznek elérhetők. Az ARL és az Amerikai Egyetemek Szövetsége – Association of American Universities (AAU) elindított egy kezdeményezést Global Resource Program néven, azaz a Globális Forrás Programot, amely megkísérli felhívni a figyelmet a problémára ezeken a speciális irodalmakra és felhasználó csoportokra szabott kezdeményezések révén: <http://www.arl.org/collect/grp/index.html>. A GRP speciális programokat indított latin-amerikai, német, japán és dél-ázsiai tanulmányok területén. A programok által kedvelt megoldások a következők: hozzá nem férhető dokumentumok digitalizálása, folyóiratok indexelése és dokumentumok kézbesítése. Örülnék, ha további információkat adhatnék magukról a programokról, ezért ajánlom, hogy keressék fel a Global Resource Program honlapját, vagy vigyenek magukkal ezekből a dossziékból, amelyeket itt kitettem.

Előadásom témájára a megosztott állománygyarapítás témakörében 1999 novemberében Atlantában a Center for Research Libraries által szervezett konferencia adta az ötletet. A konferencia előadásai, amelyek közül többet idéztem, a megosztott állománygyarapítás területéről részletesen ismertettek számos kezdeményezést. A záróülésen a résztvevők megegyeztek abban, hogy a hagyományos, nem digitalizált dokumentumok okozzák a legnagyobb nehézséget. A legfőbb konklúzió az volt, hogy egyre növekszik az igény a könyvtárközi kölcsönzés, a dokumentum kézbesítés és az állománygyarapítás integrálására.

Rendkívül gyorsan változó világunkban az atlantai konferencia óta eltel kilenc hónap nagyon hosszú időnek tűnik. Digitalizált, primer források online gyűjteményei, akár kéziratokról, akár régi könyvekről, akár más kiadványokról van szó, nyilvánosan hozzáférhetővé váltak, vagy az elektronikus folyóiratok gyűjteményeinkben egyre fontosabb szerepet töltenek be. Az elektronikus kiadványos robbanásszerűen betörték a piacra. Fognak-e könyvet online olvasni az emberek? Érdemes lesz-e majd az embereknek otthonukban képernyőn olvasni könyvet, hogyan befolyásolja ezt a készülékek minősége? Hogyan fog megváltozni olvasási kultúránk, a tudomány és a tudományos publikációs tevékenység? Számos olyan megválaszolatlan kérdés, amely aláaknázza, befolyásolja az állománygyarapítási politikáról kialakított elképzeléseinket. A könyvtárak legjelentősebb könyvkereskedelmi partnereinek jelenléte az Amerikai Könyvtáros Egyesület vándorgyűléseink az idők jele. A NetLibrary, az elektronikus könyvek kiadója – amely rendkívül agresszíven terjeszkedik az egyetemi könyvtárak körében – volt a konferencia egyik támogatója. A logóját rátette a konferencián a regisztráláskor szétosztott táskákra, s így 20.000 netLibrary szatyor kószált Chicago utcáin.